

Píše Marie Škarpová

(E*forum, 15. 09. 2021)

Jestliže na přelomu 20. a 21. století v českém prostředí v oboru raně novověkých studií nepřehlédnutelně dominoval zájem o barokistiku, ve druhém desetiletí 21. století se pozornost badatelské komunity zaměřila spíše na renesanční humanismus. Svědčí o tom četné monografické práce, ediční počiny i diskuse a polemiky (viz zejména polemiku vedenou na stránkách časopisu *Česká literatura* od roku 2014), ale též nedávné monotematické číslo *České literatury* (67, 2019, č. 6) věnované českému literárnímu humanismu. Zjevným zúročením této etapy bádání o humanismu v českých zemích a zároveň její určitou syntézou je obsáhlá lexikografická příručka vydaná v loňském roce v nakladatelství de Gruyter v nové ediční řadě ***Companion to Central and Eastern European Humanism*** s pořadovým číslem 2 a podtitulem ***The Czech Lands***. Zvolený jazyk i zařazení do uvedené knihovny naznačují, že primárním cílem knihy je prezentovat samo badatelské téma a aktuální stav bádání na mezinárodním vědeckém fóru.

Recenzovaný svazek má podobu slovníku vybraných literátů z českých zemí, jejichž produkci lze interpretovat jako humanistickou. Vlastní lexikonové části je ovšem předsazena ještě trojice textů: *Humanism in the Czech Lands in the First Half of the 16th Century* Petra Voita, *Humanist Literature in the Czech Lands (from the 1550s until the Late 1580s)* Lucie Storchové a *The Literature of the Late Humanism (from the 1590s until the Early 1620s)* Jana Malury a Marty Vaculínové. Tyto stati nabízejí, jak je zřejmé již z jejich názvů, jiné usouvztažňování a jinou klasifikaci zvoleného literárního materiálu, než jaké umožňuje princip autorského hesla, takže je v souhrnu lze číst jako pokus o stručné dějiny humanistického písemnictví v českých zemích. Součástí knihy jsou rovněž užitečné rejstříky, jmenný a místní; škoda jen, že v knize chybí seznam hesel.

Spiritus movens celého projektu **Lucie Storchová** se na knize podílela nejen jako autorka jedné z výše zmíněných uvozujících statí a autorka četných hesel, ale především jako editorka celého svazku, jenž vznikl pod jejím vedením jako společné dílo více než třicetičlenného mezinárodního autorského kolektivu. Jeho jádro nepřekvapivě tvoří čeští neolatinisté a neolatinistky všech žijících generací včetně té nejmladší, jejíž zapojení do projektu je pochopitelně zejména potěšující. V autorském kolektivu slovníku jsou však zastoupeni také badatelé a badatelky z četných dalších oborů: literární vědy, lingvistiky, knihovny, muzikologie, divadelní vědy, dějin vědy či intelektuálních dějin ad. Už to naznačuje značnou žánrovou a tematickou šíři literární produkce sledovaných raně novověkých literátů z českých zemí: od rozmanitých hudebních vokálních kompozic přes kolektivní sborníky příležitostné poezie,

učeneckou korespondenci, gramatiky a jazykové příručky různého typu, knihy emblémů, historiografii, rozličné učební manuály a učebnice, postilografii, nábožensky vzdělavatelnou a mravněvýchovnou literaturu, polemické spisy až třeba po učená pojednání astronomická a astrologická, ale též nejrůznější příručky právnické, lékařské, hospodářské atd. Personální zastoupení různých národních filologií v autorském týmu knihy pak napovídá, jaké jazyky si humanisté v českých zemích volili pro svou literární produkci především: vedle dominující klasické (ciceronské) latiny, jež záhy získala pozici nezbytné základní kompetence humanistického literáta, to byla klasická řečtina, ale též hebrejštiny a pochopitelně rovněž vernakulární jazyky, v první řadě čeština a během 16. století postupně stále více i němčina. Autoři lexikonu se tedy snaží jak v úvodních statích, tak v jednotlivých heslech představit český humanismus v jeho mnohojazyčnosti a ukázat, že užití různých literárních jazyků bylo – zejména na přelomu 16. a 17. století – pro humanistovu literární produkci příznačné a že se v té době literární jazyky běžně střídaly též v rámci jednoho textu.

V úvodu knihy objasňuje L. Storchová především samo vymezení klíčového pojmu humanismus. Odvolává se na pojetí P. O. Kristellera, definujícího humanismus jako soubor specifických kompetencí jak nakládat s antickými texty, jehož vytvoření bylo motivováno cíleným úsilím o distanci od scholastického zacházení s antickou tradicí. Dále Storchová vyjmenovává kritéria pro zařazení literárních tvůrců do hesláře lexikonu: bylo jím zejména sepětí humanistického literáta s českými zeměmi, přesněji s Čechami či Moravou (Slezsko bylo záměrně ponecháno pro jiný svazek ediční řady), a to sepětí svým původem a/nebo dlouhodobějším literárním působením v českém prostředí. Ve slovníku se tak vedle sebe ocitl např. rodilý Čech Zikmund Hrubý z Jelení (Sigismundus Gelenius), který většinu svého profesního života strávil v Basileji ve věhlasné Frobeniově tiskárně, a třeba slavný astronom Jan (Johannes) Kepler, původem z německého města Weil der Stadt, který celkem dvanáct let svého vědeckého života prožil na pražském dvoře Rudolfa II. Vzhledem k tomu, že zejména od osmdesátých let 16. století se u většiny absolventů pražské univerzity, formovaných tehdy již standardně humanistickým studijním kurikulem, dochovaly doklady o literární činnosti, bylo třeba pro sestavení hesláře zvolit i kritérium kvantitativní. Do slovníku tak byli začleněni pouze ti humanisté, jejichž literární produkce byla početnější, a to bez ohledu na to, zda šlo o texty v latině a/nebo o překlady antické či humanistické literatury do některého vernakulárního jazyka nebo o jiný způsob literární reflexe antické tradice.

Jednotlivá slovníková hesla pak nabízejí zejména podrobnou výkladovou část, přehledně rozdělenou na dva celky. V prvním jsou rekapitulovány známé údaje z literátova života se zaměřením na jeho profesní kariéru, ale též na jeho zapojení do dobových učenecých komunikačních sítí, jeho podíl na kolektivních literárních projektech i jeho strategie získávání mecenášské podpory. Druhá část výkladu pak nabízí charakteristiku humanistova literárního díla: tato část hesla je většinou nejobsáhlejší, proto je také ještě dále členěna do menších podkapitolek, převážně podle žánrové příslušnosti díla nebo užitého literárního jazyka. Naproti tomu bibliografická část hesla byla záměrně pojata velmi úsporně. Obsahuje pouze

příspěvky neevidované v předchozích kompendiích a syntézách: na ně se také v bibliografii standardně odkazuje, nejčastěji na podrobnou šestisvazkovou *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě* (1966–2012) Josefa Hejnice a Jana Martínka, jež je ostatně díky užité latině stále jazykově dostupná i mezinárodní badatelské obci. Nejnovější kompendium literárního humanismu v českých zemích tak rozhodně nechce být čteno izolovaně; nechce simulovat, že je manuálem, jenž by podával vyčerpávajícím způsobem veškeré dosavadní poznání zvolené problematiky, nýbrž také tímto způsobem se prezentuje jako pokračování předchozího bádání. Na druhou stranu nechce být ani pouhým shrnutím dosavadního bádání a jeho přetlumočením do mezinárodně dostupné angličtiny. Jednotlivá hesla jasně svědčí o tom, že se při jejich psaní nerezignovalo na původní pramenný výzkum; ten se následně zúročil např. v nalezení titulů považovaných za nezvěstné či v korigování některých tvrzení předchozích badatelských generací.

Tři výše zmiňované úvodní stati knihy pak již ve svých názvech nabízejí určité časové vymezení literárního humanismu v českých zemích. Zvolená trichotomní struktura svědčí o příklonu autorů kompendia k členění české humanistické literatury do tří období a v jednotlivých statích je také věnována velká pozornost zdůvodnění mezníků mezi jednotlivými etapami, kladených do poloviny čtyřicátých let a osmdesátých let 16. století. Volba označení „pozdní humanismus“ pro literaturu období 1590–1620 pak implikuje, že počátek dvacátých let 17. století je v kompendiu pojímán jako koncová hranice pro uvažování o humanismu v českých zemích, a činí se tak s odvoláním na změny na pražské univerzitě z počátku dvacátých let 17. století, jež byly spojené s jejím převzetím Tovaryšstvem Ježíšovým a postupným odchodem mnoha literárně činných humanistů do exilu. Stranou pozornosti tak záměrně zůstal např. tzv. barokní humanismus, diskutovaný svého času zejména v souvislosti s tvorbou Bohuslava Balbína. Otázka počátků humanistické literatury v českých zemích se pak v kompendiu ponechává vlastně otevřená. Lze se v něm totiž setkat s různými, ne právě přesvědčivě argumentovanými časovými vymezeními: v úvodu L. Storchová zmiňuje jako počáteční časovou hranici poslední třetinu 15. století (s. VII), na zadních deskách knihy se v anotaci píše o osmdesátých letech 15. století, v titulu Voitovy stati se pak objevuje jako časové vymezení první polovina 16. století, jakkoli v textu samém činí jeho autor četné exkurzy i do století předchozího.

Tato rozkolísanost pravděpodobně do značné míry souvisí s tím, že koncept humanismu – včetně autory preferovaného pojetí kristellerovského – se pro interpretaci literární produkce z českých zemí opakovaně ukazuje být funkční až především od čtyřicátých let 16. století. Z dochovaného bohemikálního materiálu je s jeho pomocí asi nejlépe uchopitelná literární produkce skupiny učenců, kteří si osvojili humanismus melanchtonovského typu. Jasně se to vyjevuje zejména ve stati L. Storchové: právě sledování projevů melanchtonovského humanismu jí umožnilo podat poutavý příběh české humanistické produkce v klasických i vernakulárních jazycích a vůči melanchtonismu vymezit ostatní typy humanistické literatury bohemikální provenience, které se zejména pro Čechy ukazují jako minoritní. Pro 15. století a první čtyři dekády 16. století si však s humanismem zdaleka nelze

vystačit, ba dokonce, jak připomíná P. Voit, snaha využít ho pro interpretaci slovesného materiálu bohemikální provenience onoho období může působit zjevné potíže. Přitom nejsou pozdní 15. století a první polovina 16. století v českých zemích literárně nezajímavé, jak by se snad mohlo zdát, nahlížíme-li věc výhradně z humanistické perspektivy. Soudě např. podle hymnografie, a to jak tištěné, tak rukopisné, šlo o dobu mimořádně plodnou a zároveň velmi dynamickou. Ne náhodou je v nejnovější hymnologické příručce *Kirchenlied und Gesangbuch. Einführung in die Hymnologie* (2021) Andrese Martiho v pojednání o dějinách (středo)evropské vernakulární hymnografie z bohemikální hymnografické tvorby zmiňována právě kancionálová produkce této doby, v mnoha ohledech unikátní z celoevropského hlediska. Nicméně u této slovesně-hudební produkce výkladový koncept humanismu značně selhává.

Autoři a autorky úvodních statí i jednotlivých hesel se snaží upozornit na podstatné transformace, jimiž humanismus v literárním životě českých zemí procházel (L. Storchová se v té souvislosti odvolává na koncept kulturního překladu Petera Burka) a také na nepřehlédnutelnou „hybriditu“ slovesné produkce mnoha českých humanistických literátů. Přesto se ukazuje pro druhou polovinu 15. století i pro „dlouhé“ 16. století potřeba hledat ještě jiné literárněhistorické koncepty, jež by umožnily interpretačně uchopit kvantitativně i kvalitativně nezanedbatelnou textovou produkci, která u kompendia primárně mapujícího humanistické literární projevy musela nutně zůstat stranou. J. Malura s M. Vaculínovou zmiňují v souvislosti s přelomem 16. a 17. století manýrismus, koncept původem z dějin výtvarného umění, u něhož již existují vícere, ne nezajímavé pokusy aplikovat ho rovněž na (nejen) humanistickou literaturu včetně té bohemikální. Zato obligátní poukazování na „dlouhý středověk“ v české raně novověké literatuře prozatím příliš neuspokojuje. Jen např. ve zmiňované hymnografii totiž došlo v 15. a 16. století k radikálním proměnám a vzniku nových písňových typů a žánrů, které sice výrazně navazovaly na středověkou hymnografii, ale zároveň ji neméně výrazně modifikovaly: stačí vzpomenout na tzv. roráty, jež prošly v Čechách zejména ve druhé polovině 16. století natolik intenzivním a v celokřesťanském kontextu ojedinělým vývojem, že si vynutil vznik zcela unikátního typu liturgické knihy – rorátníku. Nedostatečnost humanistického kritéria pro interpretaci bohemikální textové produkce sledované doby se ostatně ukazuje zejména ve slovníkové části kompendia: jestliže si výkladová část hesel kladla za cíl představit celou dochovanou textovou produkci příslušného literáta, byla v mnoha případech nucena upozornit na existenci textů, pro které označení „humanistické“ přestává být funkční.

Jak je zřejmé už z jejich názvů, každá ze tří uvozujících statí recenzované knihy přistupuje k literárnímu humanismu v českých zemích poněkud jinak, každá si volí do značné míry vlastní metodologii. L. Storchová se ve výkladu primárně zaměřuje na dějiny melanchtonovského humanistického vzdělávacího kurikula v českých zemích a s ním spojených vzdělávacích institucí (zejména pražské univerzity a městských škol). J. Malura a M. Vaculínová se soustřeďují spíše na vylíčení politické, sociální a náboženské, resp. konfesijní situace sledovaného období, které interpretují jako

dobu krize a mnoha tenzí ve společnosti, jež se podle nich projevovaly i v literární tvorbě. Sociální prostředí přitom využívají jako základní klasifikační kritérium, jež jim umožňuje literární produkci rozčlenit na tu vznikající v prostředí císařského rudolfínského dvora, ve šlechtickém prostředí, v prostředí univerzit a dalších vzdělávacích institucí, v městském prostředí a v prostředí vysokého kléru. Ve svém výkladu tak výrazně tendují k popisu veškeré literární produkce v českých zemích sledovaného období. P. Voit pak ve své stati akcentuje zejména otázku humanistického literárního média, humanistických publikačních a distribučních sítí a zaměřuje se na význam humanistického tiskového písma (antikvy). Přestože se vůči terminologii předchozích badatelských generací (zejména druhé poloviny 20. století) vymezuje velmi kriticky, do značné míry zároveň sdílí jejich základní přístup. Také on přejímá tezi o vývojovém opoždění českých zemí pohusitské doby, způsobeném utrakvistickou sebeuzavřeností, a pozornost se tak i v jeho textu zaměřuje spíše na to, co v českém literárním životě sledovaného období tzv. chybí: co nelze uchopit pomocí humanistického konceptu, je téměř automaticky označeno za projev konzervativnosti. Humanismus je tak ve Voitově pojetí jevem jednoznačně progresivním, jehož absence se (implicitně) hodnotí jako literární a kulturní deficit. Na čem se pak všechny tři uvozuující stati kompendia shodují, je význam náboženství pro český literární život „dlouhého“ 16. století: připomíná se náboženské rozdělení českých zemí té doby (včetně existence náboženských společenství nonkonformních) a mezikonfesijní i mezináboženská polemika. Tím se vlastně otevírá další zajímavá otázka: otázka konfesionality literatury v českých zemích sledovaného období včetně literárních projevů nadkonfesijních či akonfesijních.

Je zřejmé, že nejnovější kniha o literárním humanismu v českých zemích je nesporně důležitou přípravnou prací jak pro tolik potřebné nové dějiny literatury v českých zemích raného novověku, tak pro neméně potřebnou reprezentativní antologii, resp. antologie české literatury 16.-18. století. Její slovníková část ovšem dospěla teprve do poloviny abecedy: recenzovaný svazek obsahuje hesla začínající písmeny A-L, práce autorského kolektivu je tedy teprve ve své půli. Nelze si proto než přát, aby byl pokud možno brzy k dispozici i druhý svazek kompendia.

Lucie Storchová (ed.): *Companion to Central and Eastern European Humanism. Sv. 2/I The Czech Lands, A-L*. Berlín / Boston: Walter de Gruyter, 2020, 782 s.

www.ipsl.cz